

บทที่ 2

ประวัติจอมพลถนอม กิตติขจร

บทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิหลังประวัติในภาพรวมของจอมพลถนอม กิตติขจร ตั้งแต่กำเนิด จนถึงแก่อสัญกรรม¹ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร ในบทต่อไป

2.1 กำเนิดและครอบครัว

จอมพลถนอม กิตติขจร เกิดเมื่อ 11 สิงหาคม 2454 ที่บ้านหนองหลวง อำเภอเมือง จังหวัดตาก เป็นบุตรคนที่ 3 เป็นลูกชายคนใหญ่ จากจำนวนบุตรธิดา 8 คน (ชาย 3 หญิง 5)² ของ ชุน โสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) ชาวนครชุม กำแพงเพชร ที่เมื่อวัยหนุ่มเข้ารับราชการทหาร และได้ยศจ่านายสิบ แต่ “พระยาประสาธวิริยะกิจผู้เป็นอา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองตากอยู่ในขณะนั้น เห็นอริยาสัยของ

¹ เกี่ยวกับยศ ตำแหน่ง และสังกัดด้านการทหารและการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร โดยทั่วไปใช้ข้อมูลพื้นฐานจากการบันทึกโดยจอมพลถนอมเอง ใน จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ(สระบุรี: ปากเพรียวการช่าง 2, 2532).

² ถ. กิตติขจร(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ ถนอม กิตติขจร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส)(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550), หน้า 29. ได้แก่ 1. นางรำพึง พันธุมเสน 2. ค.ญ.ลำพูน กิตติขจร 3. จอมพลถนอม กิตติขจร 4. นางสุรณี ชูพินิจ 5. นายสนิท กิตติขจร 6. นางสาวสนม กิตติขจร 7. พล.ต.ต.สง่า กิตติขจร 8. นางปราณีต สุคันชวมิช

ในหมู่พี่น้องของจอมพลถนอม บุคคลที่ได้มีบทบาทร่วมในการเป็นผู้ช่วยบริหารราชการและการเมืองด้วยคือ พล.ต.ต.สง่า กิตติขจร โดยได้ดำรงตำแหน่งเป็น รองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการการเมือง มาตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เรื่อยมาถึงสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม และเมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพลถนอมหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2512 พล.ต.ต.สง่าก็ได้เลื่อนขึ้นเป็น เลขาธิการคณะรัฐมนตรี และตั้งแต่วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2513 ก็ได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ควบอีกด้วย แต่นับจากการรัฐประหารรัฐบาลตนเองของจอมพลถนอมเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2514 พล.ต.ต.สง่าก็ยุติบทบาทในรัฐบาลจอมพลถนอม และจะเป็น 1 ใน 100 คนของผู้ลงนามในเอกสารเรียกร้องรัฐธรรมนูญของกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 อันนำมาซึ่งเหตุการณ์ที่เป็นจุดจบของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 บทบาทของ พล.ต.ต.สง่า ประมวลจาก บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 41/2506, วันจันทร์ 14 ตุลาคม 2506; บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 1/2506, วันจันทร์ 17 ธันวาคม 2506; บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 1/2512, วันอังคาร 1 เมษายน 2512; อ้างศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, ธรรมศาสตร์การเมืองไทย: จากปฏิวัติ 2475 ถึง 14 ตุลา 2516 – 6 ตุลา 2519(กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 123-127.

ท่านขุนโสภิตฯ สมจะทำงานฝ่ายปกครองยิ่งกว่าเป็นทหาร จึงจัดการโอนมารับราชการพลเรือนฝ่ายปกครองในจังหวัดตาก ในหน้าที่จ่าจังหวัดตาก และต่อมาได้ไปเป็นปลัดขวา อำเภอแม่สอด ปลัดกิ่งอำเภอแม่ระมาด (อำเภอแม่ระมาดปัจจุบัน) และปลัดกิ่งอำเภอท่าปุย (อำเภอสามเงา ปัจจุบัน) เป็นที่สุด เพราะต้องลาออกจากราชการเนื่องจากนางโสภิตบรรณลักษณ์ (ลิ้นจี่ กิตติขจร) ป่วยหนักเป็นโรคลมชัก ไม่มีใครพามาพยาบาลรักษาตัวยังกรุงเทพฯ³ กรณีนี้แสดงให้เห็นว่า ตระกูลของฝ่ายบิดาก็มีสถานะอันสำคัญในระบบราชการ และมีเครือข่ายในอำเภอสำคัญๆ ริมแม่น้ำปิงตลอดทางระหว่างนครสวรรค์ถึงตาก⁴

มารดา คือ นางลิ้นจี่ เป็นชาวตากโดยกำเนิด เมื่อพิจารณาจากประวัติที่ว่า 1) นางลิ้นจี่มีลูกของผู้พี่คือ ร้อยเอกทัน บุญยะภูติ (ต่อมาคือ พ.อ. พระโกรสรสิทธิสราวุธ) เป็น ครูโรงเรียนนายร้อยทหารบก ที่ครอบครัวกิตติขจรจะฝากถอนมาเข้าเรียนด้วย และมีลูกของผู้น้องที่ได้เดินทางมาเรียนโรงเรียนนายร้อยร่วมกันในสมัยนั้น ที่ต่อมาจะมีศเป็น เรืออากาศเอกเกียรติศักดิ์ บุญยะเสนา (ต่อมาเป็นนักเขียนในนามปากกา เวทวงศ์) และพลอากาศโทพิชิต บุญยะเสนา⁵ และ 2) นางลิ้นจี่ที่ต่อมาเป็น “คุณนายโสภิตบรรณลักษณ์” นั้น สามารถ “ขี่ม้าตามขึ้นไปปรนนิบัติสามีในป่า” ที่เป็นข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ตำแหน่งปลัดขวา อำเภอแม่สอด เพื่อดูแล “คนงานที่ต้องมาทำงานตัดถนนชดใช้ค่ารัชชูปการ”⁶ ซึ่งเป็นการบุกเบิกถนนสายตาก-แม่สอดที่ตัดข้ามป่าเขาอันสูงชัน สองตัวอย่างข้างต้นนี้ก็น่าจะแสดงให้เห็นว่า นางลิ้นจี่น่าจะมีกำเนิดในตระกูลข้าราชการและหรือคหบดีของเมืองตาก

³ อนุม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะเวลา 60 ปี (พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2514), หน้า 3

⁴ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 9-10. บันทึกของจอมพลถนอมสมัยเด็กที่เดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านที่เมืองตากเมื่อปี พ.ศ.2464 นั้น เป็นการเดินทางทางเรือ จากกรุงเทพฯ ไปนครสวรรค์ และนับจากนครสวรรค์ล่องตามแม่น้ำปิงไปเมืองตากนั้น ทวนน้ำขึ้นไปใช้เวลา 6 วัน ขาล่องใช้เวลา 4 วัน การพักค้างคืนทั้ง 5 คืน ตั้งแต่ ที่แสนต่อ ที่อำเภอบรรพตพิสัย ที่อำเภอขามเฒ่าบุรี ที่นครชุม กำแพงเพชร ที่วังเจ้า วันสุดท้ายจึงถึงเมืองตากนั้น ได้ “พักตามบ้านญาติซึ่งมีอยู่เป็นระยะๆ ไป ... ทุกแห่งที่พัก ล้วนมีญาติให้การต้อนรับ” และหนึ่งในสายสกุลแถบนี้ที่สนิทกับบิดาของจอมพลถนอม คือ สกุล “ชูพินิจ” โดยนายพิน ชูพินิจ “เป็นเพื่อนร่วมน้ำสาบานกับบิดาข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็ก” และบุตรของนายพินคนหนึ่งก็ได้แต่งงานกับน้องสาวของจอมพลถนอม นอกจากนี้ น้องชายคนเล็กของนายพินก็ได้ “เข้ามาเป็นนักเรียนนายร้อยอยู่ชั้นเดียวกับข้าพเจ้า” ส่วนมาลัย ชูพินิจ ซึ่งเป็นนักเขียนและเป็นญาติกับนายพิน น่าสนใจที่จอมพลถนอมบันทึกไว้ว่า “สำหรับคุณมาลัย ชูพินิจ ข้าพเจ้ารู้จักชื่อเสียงดีมาตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนนายร้อย เพราะชอบอ่านเรื่องที่คุณมาลัยเขียนทุกเรื่อง” คูใน พลเอกถนอม กิตติขจร, “คำไว้อาลัยแก่ คุณมาลัย ชูพินิจ,” ใน ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ (กรุงเทพฯ: คำรงสิทธิ์, 2537), หน้า 28-29.

⁵ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 4-5.

⁶ อนุม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะเวลา 60 ปี, หน้า 3-4. แรงงานก็คือชาวบ้านที่ไม่มีเงินจ่ายค่ารัชชูปการปี

ในด้านบุคลิกภาพของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งได้รับการพิจารณาเมื่อวาระที่จอมพลถนอมมีอายุครบเกษียณอายุราชการ 60 ปี เมื่อปี พ.ศ.2514 ว่า 'จอมพลถนอมนั้นมีบุคลิกที่ "คล้ายคลึงกันทุกด้าน" กับบิดาคือขุน โสภิตฯ "ไม่ว่าจะในด้านกิริยามารยาทอันสุภาพเรียบร้อย ไม่ช่างเจรจา มักแต่ว่าเจรจาก็อ่อนโยน หน้าตาขี้มเข้มแจ่มใส" และพลอากาศโทพิชิต บุญยเสนา เพื่อนตั้งแต่สมัยเยาว์วัยจากเมืองตากด้วยกันได้บันทึกไว้ว่า คนและจอมพลถนอมนั้น "ได้รู้จักคุ้นเคยสนิทสนมกันมาตั้งแต่เริ่มจำความได้ เพราะเราทั้งสองอยู่บ้านใกล้ชิดกัน ซึ่งเป็นทั้งญาติและเพื่อนอันสนิท อยู่โรงเรียนเดียวกันมาตลอด ท่านเป็นเพื่อนเพียงคนเดียวที่ไม่เคยถูกข้าพเจ้าโกรธเหมือนกับเพื่อนคนอื่น ๆ ... ตลอดระยะเวลาที่คบกันมา พูดได้อย่างหนึ่งว่าท่านเป็นคนสม่ำเสมอ โดยตลอด ไม่เคยคิดที่จะเอาเปรียบเพื่อน หรือว่ากล่าวเสียดสีให้เกิดความขุ่นใจ"⁸ ซึ่งบุคลิกภาพด้านความสุภาพ อ่อนโยน และขี้มเข้มแจ่มใสในตัวเอง ที่จะเป็นเครื่องมือประการหนึ่งของการใช้เพื่อดำรงอยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้อย่างต่อเนื่องยาวนานเกือบทศวรรษ อันสัมพันธ์ไปกับประเด็นที่จอมพลถนอมจะนำเสนออย่างน่าเชื่อถือในช่วงขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเสมอๆ ในช่วงสมัยรัฐบาลระบอบปฏิวัติ (พ.ศ. 2506-2512) คือ คนไม่ได้มีกัใหญ่ใฝ่สูง หรือ คนไม่ได้ปรารถนาที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีเลย เป็นต้น

2.2 การศึกษา

ถนอมเริ่มต้นการศึกษาที่วัด เนื่องจากเมื่อเกิดแล้วปรากฏว่าเป็นเด็กที่มีสุขภาพไม่แข็งแรงมาก เจ็บไข้ได้ป่วยอยู่เสมอ บิดามารดาจึงนำถนอม "ไปถวายแก่พระผู้ทรงศีล จะได้พ้นจากความรบกวนต่างๆ" โดยถวายกับพระภิกษุเขียน เจ้าอาวาสวัดปฐมคีรี วัดใกล้บ้าน ซึ่งเป็นพระที่เคร่งในพระวินัย จำพรรษาอยู่ในโบสถ์ ดังนั้น "ทุกเช้าจะต้องมีคนอุ้มท่านจอมพลฯ ไปไว้ในโบสถ์กับหลวงพ่อเขียน หลวงพ่อก็จะสอนหนังสือบ้าง อบรมบ้าง ให้ออนกลางวันบ้าง แต่ไม่เข้มงวด ปล่อยให้เล่นตามความต้องการ พอดตกบ่าคนก็จะอุ้มกลับบ้าน ปฏิบัติอยู่ดังนี้ทุกวัน โรคร้ายไข้เจ็บก็หายไป กลายเป็นเด็กที่แข็งแรง" พออายุราว 5 ขวบก็ได้เริ่มไปโรงเรียนวัดโคกพลู โรงเรียนเล็กๆ ที่มีการสอนเพียงชั้น ป.1-ป.3 ทั้งนี้เพราะถนอม "ติดพี่สาวซึ่งเรียนอยู่ที่โรงเรียนนั้น ได้ติดตามไปทุกวัน เลยเรียนหนังสือไปด้วย เรียนจนจบชั้น ป. 3"⁹

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3. สมภพ จันทรประภา นักเขียนที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น ได้รับเชิญให้มาเขียนประวัติของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งข้อเขียนของสมภพนี้ จะได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มอีกครั้งในปี พ.ศ.2515 ในชื่อ ชีวิตและงานของจอมพลถนอม กิตติขจร(นครหลวง: ก้าวหน้า, 2515).

⁸ ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี, หน้า 89.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2463 อายุประมาณ 9 ขวบ orton ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกชั้นเตรียม 1 ข. เพราะorton มีพื้นฐานความรู้แต่เดิมบ้างแล้ว ซึ่งโรงเรียนนายร้อยทหารบกในสมัยนั้น มีชั้นเรียนทั้งหมด 12 ชั้น มีชั้นเตรียม 4 ชั้น เริ่มตั้งแต่ชั้น 1 ก. 1 ข. เตรียมชั้น 2 และชั้น 3 จบแล้วจึงขึ้นชั้นประถมซึ่งมีอีก 6 ชั้น เริ่มตั้งแต่ชั้น 1-2-3-4-5-6 แล้วจึงเป็นชั้นมัธยมอีก 2 ชั้น เมื่อผ่านชั้นมัธยม 2 แล้ว จึงจะนับว่าจบการศึกษาได้ออกเป็นนักเรียนทำการนายร้อยต่อไป¹⁰ ในช่วงเรียนนี้เพื่อนๆ ตั้งชื่อให้ว่า “ตึก” ทั้งนี้เพราะ “เรียกง่ายและสั้นดี แล้วก็ไม่ซ้ำกับใคร”¹¹ ทั้งนักเรียนนายร้อยorton ก็ “ไม่ได้ไขว่ผลให้เห็นเลขว่าจะเป็นคนเรียนเก่ง นอกจากความเป็นอยู่ทุกๆ ไป ที่พวกเราพอสังเกตได้ว่า เขาเป็นคนสงบเสงี่ยมและเรียบร้อย ชอบคบหากับเพื่อนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน และมักจะถูกรังแกและล้อเลียนจากนักเรียนที่เข้าก่อนหรือโตกว่าบ่อยๆ แต่ก็สามารถสู้ได้เมื่อถูกทำทายเป็น”¹² เกี่ยวกับเรื่องนี้ซึ่งน่าจะเป็นบุคลิกที่โดดเด่นของจอมพลorton ตลอดมานั้น orton ได้อธิบายบุคลิกและประสบการณ์ในวัยเยาว์ของตนเองว่า

เนื่องจากผมเป็นเด็กที่อายุน้อยกว่าเพื่อน และออกจะเรียบร้อย ... จนบางคนบอกว่าผม “หงิม” เกินไป จึงมักถูกรังแกและล้อเลียนจากนักเรียนที่เข้าก่อนหรือโตกว่าบ่อยๆ แต่ผมก็ไม่ยอมให้ถูกรังแกง่ายๆ ครั้งหนึ่งมีเพื่อนซึ่งตัวโตกว่ามารังแกและทำชก ผมก็รับคำท้าแล้วไปชกกันที่หลังโรงพัก ชกกันโดยมีนักเรียนหมวดเดียวกันยืนดูอยู่หลายคน ผมชกจนคนท้าเล็ดคำเดาออก เพื่อนๆ จึงให้เลิกกัน ตั้งแต่นั้นมาเพื่อนที่โตกว่าผู้นั้น ก็ไม่รังแกผมอีกเลย¹³

บุคลิกที่สุภาพ สงบเสงี่ยม และเรียบร้อย เป็นบุคลิกที่โดดเด่นของจอมพลorton กิตติขจร ที่ต่อมาจะถูกกล่าวถึงโดยทั่วไปในสมัยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

¹⁰ ม.ร.ว.ลาก หัสตินทร, “นักเรียนนายร้อย “ตึก”,” ใน orton กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี, หน้า 111. เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ม.ร.ว.ลาก เป็นเพื่อนร่วมรุ่นของorton เพียงคนเดียวที่ปรากฏงานเขียนรำลึกถึงเรื่องอดีตในหนังสือวาระสำคัญนี้ ที่เหลือเป็นพื้นที่สำหรับ “ศิษย์” ของ “ครูorton” รุ่นต่างๆ

¹¹ จอมพลorton กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 8.

¹² ม.ร.ว.ลาก หัสตินทร, “นักเรียนนายร้อย “ตึก”,” ใน orton กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี, หน้า 111-112.

¹³ จอมพลorton กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 8.

2.3 อาชีพทหาร: ทหารราบ – ครูอาจารย์

ถนนการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก 10 ปี คั้นปี พ.ศ.2473 จึงได้เป็น “นักเรียนทำการนายร้อย” นักเรียนทำการนายร้อยที่เรียนจบรุ่นเดียวกับถนนนี้จะเรียกตนเองว่า “คณะนายทหารรุ่น 73” โดยถนนฉบับนี้คิดว่า เพื่อนร่วมรุ่น 2 นาย คือ ม.ร.ว.ลาก หัสดิษฐ (พลโท) และชิน รอดนุสนธิ์ (พลตรี) ที่ “ต่อมาเราได้เป็นเพื่อนรักที่ใกล้ชิดกันที่สุด โดยเฉพาะหม่อมลากนั้น เราไม่เคยทิ้งกันเลย ไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจอย่างไร เราก็ช่วยกันเสมอ เมื่อผมประสบชะตากรรมในเวลาต่อมา หม่อมลากก็ไม่เคยทิ้งผมเลย คงตามไปให้กำลังใจตลอดมา”¹⁴ ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การเติบโตด้านการทหารและทางการเมืองของจอมพลถนนนั้น กล่าวได้ว่าน่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมรุ่นทางทหารน้อยมาก และไม่พบข้อมูลที่จะแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าเมื่อจอมพลถนนเติบโตในสายทางทหารนั้น ได้ดึงเพื่อนร่วมรุ่นส่วนใหญ่ขึ้นสู่ตำแหน่งคุมกำลังที่สำคัญแต่ประการใด แต่จะสนับสนุนเข้าสู่งานของสำนักนายกรัฐมนตรีมากกว่า

ถนนสอบไล่ได้ที่ 1 ของนักเรียนทหารในปีสุดท้าย จึงมีสิทธิได้เลือกที่อยู่สำหรับทหารราบก่อน โดยเลือกไปอยู่กองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 8 จังหวัดเชียงใหม่ ในฐานะผู้บังคับหมวดในกองร้อยที่ 10 โดยถนนอธิบายว่า “ในปีนั้นก็มีตำแหน่งผู้บังคับหมวดในกองพันที่ 3 กรมทหารราบที่ 8 ที่เชียงใหม่อยู่ 1 ตำแหน่ง ซึ่งไม่มีว่างมาหลายปีแล้ว ที่นั่นเป็นที่ปรารถนาของนายทหารออกใหม่ ซึ่งเป็นเหล่าทหารราบแทบทุกคน ผมจึงได้เลือกไปอยู่ที่นั่น แทนที่จะเลือกอยู่กรมทหารราบรักษาพระองค์ในกรุงเทพฯ”¹⁵ โดยมีผู้บังคับกองพันที่ 3 คือ พ.ต. หลวงจบกะระบวนยุทธ (แจ่ม ถนักรบ) ซึ่งเป็นนายทหารที่มีความใกล้ชิดทางสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา (สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ) และเมื่อปี 2467 ทรงตั้งชื่อให้กับบุตรธิดาทั้งสามที่มีกับนางเครือวัลย์ภรรยา คือ จงกล (ชื่อเดิม ถัดควาลย์) คนถัดมาชื่อ การุญ และ บรรยง¹⁶

2 ธันวาคม พ.ศ.2473 นักเรียนทำการนายร้อยถนน กิตติขจร ได้เป็น นายร้อยตรี

14 มีนาคม พ.ศ.2473 หรือยังไม่ครบรอบปีของการเป็นนายร้อยทหาร ร.ต.ถนนขณะอายุย่างเข้า 20 ปี ได้ทำพิธีสมรสกับ นางสาวจงกล ถนักรบ บุตรีของผู้บังคับกองพัน พ.ต. หลวงจบกะระบวนยุทธ¹⁷ และในทางประวัติ ก็จะแสดงนัยว่าครอบครัวของฝ่ายภรรยาจะเป็นผู้ “อุปถัมภ์” แก่

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁶ ทรงสุตา ยอดมณี, วันวานที่ผ่านมา(กรุงเทพฯ: ดวงกลม, 2539), หน้า 11-12.

¹⁷ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ อดีตผู้บัญชาการทหารบก และผู้บัญชาการทหารสูงสุด ขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้เล่าถึง “ความก้าวหน้า” ในอาชีพทหาร ว่า “ในทางทหารมีคำพูดที่เป็นชาวบ้านๆ พูดกันว่า ความก้าวหน้าในชีวิตมี 5 คำ คำแรกไม่สุภาพนัก แต่ต้องขอพูดเพราะเป็นคำพูดในวงการทหาร คือ *เลียตีน สีนม*”

ครอบครัวของจอมพลถนอมในด้านต่างๆ ตลอดมา¹⁸ จอมพลถนอมและท่านผู้หญิงจงดล กิตติขจร มี บุตรธิดารวม 8 คน¹⁹ โดยบุตรชายคนโต (เป็นบุตรคนที่ 2) คือ พันเอกณรงค์ กิตติขจร จะเป็นผู้มี บทบาทสำคัญในการช่วยเหลือจอมพลถนอมในการบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นผู้คุมหน่วยกำลัง ทหารที่แท้จริงที่กรมทหารราบที่ 11 รอ. ที่สนับสนุนรัฐบาลจอมพลถนอมในช่วงสองปีสุดท้ายนับแต่ การรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ.2514 จนถึงการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจรใน เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516²⁰

26 พฤษภาคม พ.ศ.2474 ถนอมได้ย้ายมาเป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนแผนที่ทหาร ตั้งอยู่ที่ปากคลองตลาด กรุงเทพฯ (ร่วมกับนายทหารอีกสองคนคือ ร.ต.อุดม พุทธิเกษตรริน และ ร.ต. บุษงา วัฒนสุนทร) ทั้งนี้โดยคำแนะนำของ พ.ต. หลวงจบกระบวนยุทธ “พ่อตา” ที่ว่า “อยู่กับหน่วย ทหารเช่นนี้ (ทหารราบ – ผู้เขียน) ตำแหน่งจำกัดมาก การเลื่อนขั้นเลื่อนยศช้า กว่าจะได้แต่ละชั้นบาง ทีหลายปี ถ้าได้เข้าเรียนแผนที่ เมื่อสำเร็จแล้ว ได้ตำแหน่งนายร้อยเอกเลย และได้ประดับสายยศ เช่นเดียวกับนายทหารฝ่ายเสนาธิการด้วย”²¹ การเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนแผนที่ทหาร ช่วยให้ถนอมผ่าน วิกฤตของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเมื่อครั้งปฏิวัติ 2475 และเหตุการณ์ต่อเนื่องถึงกบฏบวรเดช เดือนตุลาคม ปี 2476 ได้โดยไม่ต้องเข้าไปยุ่งกับฝ่ายใดๆ ในท่ามกลางการต่อสู้ แย่งชิงอำนาจทาง การเมือง ขณะที่ พ.ต. หลวงจบกระบวนยุทธ “พ่อตา” ถูกจับในฐานะเป็น “ฝ่ายกบฏ” แม้เมื่อศาล พิเศษพิพากษาไม่มีความผิด แต่ก็ทำให้ พ.ต. หลวงจบกระบวนยุทธ ตัดสินใจลาออกจากราชการ ทหารมาประกอบธุรกิจส่วนตัว ส่วนถนอมก็ได้ย้ายสายหน้าที่มาเป็น “ครู” ในโรงเรียนของทหารหรือ อยู่ในส่วนการศึกษาแทนการคุมกำลังรบ

ปากสองพลอ ล่อ ไข่แดง (คือแต่งงานกับลูกสาวเจ้านายถึงจะก้าวหน้า) และ แกร่งวิชา” ใน “สุรยุทธ์ เล่าประสบการณ์ “สุจริต” ประกาศ “วาระแห่งชาติ” ฟันฟู “จริยธรรม-ปราบทุจริต”, มติชน(9 ธันวาคม 2549): 2.

¹⁸ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 33 เรื่องกิจการทำถนนเชียงใหม่, หน้า 67 เรื่องธุรกิจการค้า นมข้น และเรื่องการช่วยดูแลพวกลูกๆ ของจอมพลถนอม หน้า 38, 67.

¹⁹ ถ. กิตติขจร(1)(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล จอมพลเรือ จอมพลอากาศ ถนอม กิตติขจร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส)(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550), หน้า 30-31. บุตรธิดาทั้ง 8 ได้แก่ 1) นางนงนาด สมรสกับ นายชำนาญ เพ็ญชาติ 2) พันเอกณรงค์ กิตติขจร สมรสกับ นาง สุภาพร (จารุเสถียร) 3) จงใจ กิตติขจร (ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์) 4) คุณหญิงนงนุช สมรสกับ พลเอกเอี่ยม จิตรพงศ์ 5) พลอากาศเอกยุทธพงศ์ กิตติขจร สมรสกับ นางทิพยา (ภมรมนตรี) 6) ทรงยศ กิตติขจร (ถึงแก่กรรม ตั้งแต่ยังเยาว์) 7) คุณหญิงทรงสุภา สมรสกับ ร.ท. ดร.สุวิทย์ ยอดมณี 8) คุณหญิงทรงสมร สมรสกับ พลเรือเอก สุภา คชเสนี

²⁰ เล็ก, “ระลึกถึงคุณพ่อ,” ใน ถ. กิตติขจร(2)(ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า

²¹ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 19-20.

เมื่อสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแผนทีหลังจากเข้าศึกษามา 3 ปีแล้ว ในปี พ.ศ.2477 ถนนอม ได้รับการบรรจุเข้าอยู่ในแผนกวางโครงการหลักฐาน กรมแผนที่ ต่อมา 7 ตุลาคม พ.ศ.2478 มาประจำ กองบัญชาการ กรมยุทธศึกษาทหารบก เพื่อสอนวิชาแผนที่ทหาร และ 15 พฤษภาคม พ.ศ.2479 ได้ เป็นครูแผนกวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก เมื่ออาวุโสสูงขึ้น ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น “อาจารย์” แต่ ลูกศิษย์ในช่วงแรกๆ จะเรียกว่า “ครูถนนอม” หรือ “ครูหนอม” หรือ “อาจารย์หนอม”²²

1 เมษายน พ.ศ.2478 ได้เป็น นายร้อยโท อีกสามปีต่อมา พ.ศ.2481 ได้เป็น นายร้อยเอก และ ได้เข้าศึกษาต่อ โรงเรียนทหารราบ แผนกทหารราบ (ปัจจุบันคือ ศูนย์การทหารราบ) จังหวัดลพบุรี เป็นเวลา 1 ปี เมื่อจบก็มาสอนนักเรียนนายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก

พ.ต.อ.พุด บูรณสมภพ ในฐานะศิษย์ตัวแทนของนักเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นปี 2483 ซึ่งได้ เริ่มเรียนกับครูถนนอมครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2481 ขณะที่พวกเขาอยู่ชั้นปีที่ 2 โดยอธิบายถึงลักษณะทั่วไป ของถนนอมไว้ว่า

ผมยังจำท่าทางและหุ่นอันสมารถของครูหนอมได้จนกระทั่งบัดนี้ เริ่มด้วย เครื่องแบบร้อยเอกทหารราบที่รัดเป็นกลีบ ไม่มีรอยยับ พิดเปรี๊ยะทาบกับลำตัว รองเท้า อันมันปลาบขนาดแมลงวันเกาะลิ้น ผมที่หัวเรียบทรงเดียวกับที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ (ปี พ.ศ.2514 จอมพลถนนอมเกษียณอายุราชการ - ผู้เขียน) ผิดกันก็แต่ที่สีซึ่งเปลี่ยนไปตาม วัย และใบหน้าที่ยิ้มละมัยอยู่เป็นนิจ²³

นักเรียนเตรียมทหารบก รุ่นที่หนึ่งที่เข้ามาศึกษาในปี พ.ศ.2481 ได้บรรยายบุคลิกและลักษณะ ทั่วไปของ “อาจารย์หนอม” ไว้ว่า

ร่างผึ่งผาย องอาจ ทรงผมเรียบร้อยที่สุด เครื่องแต่งกายประณีต สวยงาม ถูกต้องตามระเบียบ รองเท้าขัดอย่างเงางาม เสียงดังฟังชัด ท่าเดินออกผายไหล่ผึ่งอยู่ ตลอดเวลา อันเป็นที่ประทับใจของนักเรียนนายร้อยที่เป็นลูกศิษย์ทุกรุ่น ... โดย ธรรมดาแล้วนักเรียนเตรียมและนักเรียนนายร้อย เรียกได้ว่าทุกรุ่นล้วนแต่มีการตั้ง

²² พ.ต.อ.พุด บูรณสมภพ, “ในฐานะครูกับลูกศิษย์,” ซึ่งบุคลิกลักษณะของจอมพลถนนอมนี้จะได้รับการ กล่าวถึงในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่นบันทึกของคณะนักเรียนเทคนิคทหารบก รุ่นที่ 2, “ระลึกถึงอาจารย์,” ใน ถนนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี, หน้า 164, 169-171.

²³ พ.ต.อ.พุด บูรณสมภพ, “ในฐานะครูกับลูกศิษย์,” ใน ถนนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในระยะ 60 ปี, หน้า 164.

ฉายาให้ครูอาจารย์เสียดแทงทุกท่าน โดยอาศัยบุคลิกลักษณะและท่างทีวาจาของ บรรดาครูอาจารย์เหล่านั้นนั่นเอง หรือมิฉะนั้นก็เรียกฉายากันไปตามที่รุ่นพี่ๆ เคยเรียก กันมาก่อน แต่สำหรับครูนอมผู้นี้ พวกเรายังมิได้เคยได้ยินฉายาจากปากของนักเรียน เตรียมหรือนักเรียนนายร้อยผู้ใดเลย ทั้งจะมาเห็นฉายาของท่านจากหนังสือพิมพ์บาง ฉบับที่เรียกชื่อท่านเล่นๆ ว่า “เจ้หนอม” หรือ “น้ำหนอม” เท่านั้นเอง²⁴

บันทึกของนักเรียนเท็กซนิคทหารบก รุ่นที่ 2 (เข้าศึกษาปี พ.ศ.2478) ได้เริ่มเรียนกับ “อาจารย์ หนอม” เมื่ออยู่ชั้นปีที่ 2 ในวิชาแผนที่ทหาร ที่เน้นสอนเรื่อง “การพิจารณาภูมิประเทศในกิจการ ทหาร” ได้บรรยายเกี่ยวกับถนอมซึ่งขณะนั้นมียศร้อยเอกไว้ว่า

ท่านเป็นนายทหารหนุ่มรูปหล่อ ทรงดี แต่งกายดี สมาร์ท เสียงดังชัดเจน แจ่มใสมีกังวาล และคงใจดีเพราะเห็นท่านยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่ตลอดเวลาที่พบหน้าพวก เรา ทั้งนอกเวลาสอนและในการเข้าสอนวิชาของท่าน เราเห็นรอยยิ้มรอยหัวเราะของ ท่านทำให้จิตใจของเราสบายขึ้น ทำไมอย่างนั้น ก็เพราะว่าตลอดเวลาทั้งวันทุกวัน เรา ได้รับแต่ความเคร่งเครียดทั้งการเรียนและการฝึกการอบรม ยิ้มไม่ออก นานๆ จึงพบ ยิ้มอย่างนี้จึงทำให้ชื่นใจ²⁵

บันทึกของ “นายทหาร ดำรวจ รุ่นหนึ่งสอคอ แแปดสาม” ที่ได้เรียนกับ “ครูนอม” เมื่อเริ่ม เป็นนักเรียนนายร้อยปีที่ 1 พ.ศ.2481 ได้บรรยายว่าเมื่อ “ครูนอม” เดินผ่านนักเรียนที่หยุดพักประจำ วิชาที่หน้ากองร้อยนั้น

พวกเราทุกคนลุกขึ้นยืนทำความเคารพโดยพร้อมเพรียงกัน ท่านแสดงการ เคารพตอบ พร้อมกันนั้นท่าน “ยิ้ม” กับพวกเราอีกด้วย การยิ้มของท่านนี้เองเป็นจุด แรกที่พวกเราประทับใจมาก พวกเราจำได้อย่างแม่นยำจนบัดนี้ เพราะตั้งแต่เราเข้าไป อยู่ในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ไม่เคยเห็นนายทหารผู้ใดรับการเคารพและ

²⁴ นักเรียนเตรียมทหารบก รุ่นที่หนึ่ง, “สุภาพบุรุษอาจารย์แผนที่,” ใน ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาใน ระยะเวลา 60 ปี, หน้า 188-189.

²⁵ คณะนักเรียนเท็กซนิคทหารบก รุ่นที่ 2, “ระลึกถึงอาจารย์,” ใน ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาใน ระยะเวลา 60 ปี, หน้า 170.

ไปรยชัยให้เลย พวกเราจึงพากันตื่นตื่นกันมาก เพราะท่านเป็นคนเดียวจริงๆ นายทหารนอกนั้นหน้าตาดีมึงทั้ง²⁶

จากบันทึกของศิษย์ผู้ที่เคยเรียนวิชาแพนที่ทหารกับ “ครูถนอม” นั้น พบว่าโดยทั่วไปจะจดจำลักษณะทรงผม การแต่งกาย ส่วนบุคลิกที่โดดเด่นของจอมพลถนอมคือ การให้เกียรติกับผู้อื่นแม้จะเป็นผู้น้อยกว่าหรืออายุน้อยกว่า และ “การยิ้ม” ที่สร้างความประทับใจได้อย่างมาก

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปลายปี พ.ศ.2484 กองทัพจำเป็นต้องขยายกำลังรบเพื่อส่งไปปฏิบัติการสมรภูมิภาคเหนือ ร.อ.ถนอมก็เป็นหนึ่งใน 13 นายทหารจากโรงเรียนนายร้อยที่ต้องไปปฏิบัติราชการสนาม โดย 13 ธันวาคม พ.ศ.2484 ร.อ.ถนอมได้เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ 4 (ปืนกลหนัก) กองพันทหารราบที่ 34 กรมทหารราบที่ 13 จังหวัดลำปาง ในช่วงหนึ่งปีกว่าเล็กน้อยของการปฏิบัติหน้าที่ภาคสนาม สิกสำคัญที่เป็นความทรงจำคือการใช้เวลา 3 วันในการเข้ายึดที่มั่นข้าศึกที่เขาเป่าในรัฐฉาน และยึดได้เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ.2486 และนี่คือที่มาที่ถนอมอธิบายว่า คดีสำหรับหน่วยทหารได้บังคับบัญชาของตน คือ “วินัย ใจเย็น สู้ตาย”²⁷

ถัดมาไม่ถึงเดือน เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2486 ร.อ.ถนอมก็ถูกเรียกตัวกลับมาเป็นอาจารย์สอนวิชาแพนที่ทหารแก่นักเรียนนายร้อย นักเรียนนายร้อยหญิง และนักเรียนเทคนิคทหารบกได้เป็น พันตรี เมื่อ 15 กันยายน พ.ศ.2486 และอีกครั้งปีต่อมาก็เป็น พันโท เมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2487 ต่อมาเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2490 พ.ท.ถนอม ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง อาจารย์วิชาทหารฝ่ายเทคนิค แผนกศึกษา โรงเรียนนายร้อยทหารบก รับผิดชอบวิชาแพนที่ทหาร และเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ 4 แผนกปกครอง โรงเรียนนายร้อยทหารบกอีกด้วย (ปี 2490 มีการเปลี่ยนแปลงในโรงเรียนนายร้อยทหารบกใหม่ โดยแบ่งเป็น “แผนกปกครอง” และ “แผนกศึกษา” ในส่วนแผนกปกครองแบ่งออกเป็น 4 กองร้อย กองร้อยที่ 1 และที่ 2 บรรจุนักเรียนนายร้อยที่จะออกเป็นนายทหารในเหล่าพิเศษ เช่น ทหารปืนใหญ่ ทหารช่าง และทหารสื่อสาร เป็นต้น มีหลักสูตรในการศึกษา 5 ปี ส่วนกองร้อยที่ 3 และกองร้อยที่ 4 บรรจุนักเรียนที่จะออกเป็นนายทหารในเหล่าทหารราบและทหารม้า มีหลักสูตร 3 ปี)²⁸ ทั้งนี้เพราะ “ทางราชการมีนโยบายที่จะให้อาจารย์ทางวิชาทหารมากระทำหน้าที่เป็นผู้บังคับกองเพื่อประสานการปกครองบังคับบัญชาและการให้วิชาความรู้ด้วย”²⁹

²⁶ นายทหาร ตำรวจ รุ่นหนึ่งสออค แปดสาม, “ครูถนอมของเรา,” ใน ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในวัย 60 ปี, หน้า 188-189.

²⁷ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 47-51.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70-71.

²⁹ พลโทโชติ หิรัณย์ขัติ, “เมื่อข้าพเจ้าเป็นรองผู้บังคับกองในบังคับบัญชาของ ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร,” ใน ถนอม กิตติขจร ชีวิตที่ผ่านมาในวัย 60 ปี, หน้า 161.

2.4 อาชีพทหาร: ฝ่ายกำลังรบและนักการเมือง

การรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 พ.ท.ถนอมได้เข้าร่วมกับคณะทหาร โดย “ได้รับการชักชวนจาก พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์เกียรติ เจ้ากรมเกียกกายทหารบก ... ท่านชักชวนว่า “เราควรจะร่วมกันทำงานเพื่อประเทศชาติ” ผมเห็นด้วยจึงตกลงไปร่วมประชุมที่บ้านนายกมล พหลโยธิน ในคืนวันหนึ่งก่อน 8 พฤศจิกายน” ในวันทำการยึดอำนาจ ถนอม “ไปโรงเรียนนายร้อยตามปกติ ตอนกลางคืนได้ไปประชุมร่วมกันอีกครั้ง แล้วจึงมานำนักเรียนนายร้อยไปร่วมในการรัฐประหาร”³⁰ ซึ่งก็คือกำลังของกองร้อยที่ 4 ที่ พ.ท.ถนอมเป็นผู้บังคับกอง มี พ.ต.โชติ หิรัณย์จิติ เป็นรองผู้บังคับกอง ส่วนผู้บังคับหมวดทั้ง 4 ในกองร้อยนี้ คือ ร.อ.บุญส่ง เข็นบุตร ร.อ.อำนาจ โสมนัส ร.อ.ประสิทธิ์ วงษ์รัตน โต และ ร.อ.วิเวก ต้นขุวรรณนะ

หลังการรัฐประหาร 2490 เส้นทางชีวิตทหารของ พ.ท.ถนอมก็หักเหกลับเข้าสู่การคุมกำลังทหารอีกครั้ง โดยราวหนึ่งเดือนหลังเหตุการณ์ (3 ธันวาคม พ.ศ.2490) พ.ท.ถนอมได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 21 และผู้บังคับการจังหวัดทหารบกฉะเชิงเทรา ในสังกัดกองพลที่ 1 และได้เลื่อนขึ้นเป็น พันเอก (1 มกราคม พ.ศ.2491) ซึ่งในปลายปีเดียวกันนี้ก็ย้ายเข้ามาคุมกำลังสำคัญทางยุทธศาสตร์ทหารในการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาล คือเป็น ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 11

การที่ พ.อ.ถนอมได้รับตำแหน่ง ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 11 แทนผู้บังคับการกรมเดิมคือ พ.อ.ประภาส จารุเสถียร ที่ย้ายไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 ภายใต้ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 พล.ต.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ร่วมกัน ย่อมหมายความว่า พันเอกถนอมได้รับความไว้วางใจจาก พล.ต.สฤษดิ์มากยิ่งขึ้น และทั้งสามนายทหารนี้ก็กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองและการทหารนับแต่นั้นเป็นต้นมา

ถนอมได้บันทึกถึงความสัมพันธ์กับครอบครัวของ พล.ต.สฤษดิ์ในช่วงต้นนี้ไว้ว่า คนได้พาครอบครัว “เข้าพักในบ้านพักประจำตำแหน่ง ซึ่งอยู่ในบริเวณกองพันที่ 2 กรมทหารราบที่ 11 (ปัจจุบันเป็น ร. 1 พัน 3) บ้านหลังนี้อยู่ติดกับบ้านพักของ พลตรี (ยศในขณะนั้น) สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 ซึ่งเพิ่งสมรสกับท่านผู้หญิงวิจิตรา (สกุลเดิม ชลทรัพย์ – ผู้เขียน) เมื่อ 1 ตุลาคม 2491 ครอบครัวเราจึงสนิทสนมกันนับแต่นั้นมา ท่านจอมพลเรียกผมว่า หนอม ท่านผู้หญิงวิจิตราเรียกน้องกลว่า พี่กล มาตลอด ผมกับน้องกลก็ยกย่องเธอในฐานะภรรยาผู้บังคับบัญชา จึงให้ลูกๆ เรียกเธอว่า คุณป้า แต่เธอยังสาวอยู่ ลูกๆ ผมจึงเรียกว่า ป้าสาว”³¹

³⁰ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 72.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-84.

บทบาทที่เข้มแข็งของ พ.อ.ถนอมในการใช้กำลังรุนแรงปราบฝ่ายกบฏวังหลวง (26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492) ก็ทำให้ พ.อ.ถนอมเป็นที่ไว้วางใจของ พล.ต.สฤษดิ์มากยิ่งขึ้น นับแต่ขึ้นไป พ.อ.ถนอมจะดำรงตำแหน่งในฐานะ “เป็นรอง” ของ พล.ต.สฤษดิ์ กล่าวคือ กลางปี 2492 (สิงหาคม) เป็นรองผู้บัญชาการกองพลที่ 1 และรักษาราชการผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 11 (ขณะที่ พ.อ.ประกาศยังคงเป็น ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 และปีต่อมาคือปี 2493 จึงได้ปรับย้ายเข้าดำรงตำแหน่งสืบทแทนถนอมในตำแหน่งรองผู้บัญชาการกองพลที่ 1 ส่วน พล.ท.สฤษดิ์ ธาระรัต เป็น ผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 1 และผู้บังคับการจังหวัดทหารบกกรุงเทพฯ) และในช่วงกลางปี พ.ศ.2493 พ.อ.ถนอมได้เลื่อนขึ้นแทนตำแหน่งของ พล.ท.สฤษดิ์ ได้เป็นผู้บัญชาการกองพลที่ 1 ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 1 และผู้บังคับการจังหวัดทหารบกกรุงเทพฯ (ตั้งแต่วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2493)

1 มกราคม พ.ศ.2494 ได้เลื่อนยศเป็น พลตรี แม้ว่าในเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตันเมื่อ 29 มิถุนายน พ.ศ.2494 พล.ต.ถนอมจะไม่อยู่ในประเทศด้วยต้องเดินทางไปดูกิจการทหารในต่างประเทศราว 8 เดือนเศษ³² แต่ภริยาของถนอมก็ได้ “อาสาสมัครช่วย” ทางฝ่ายทหารบก โดยทำอาหารส่งไปให้ทหารที่กองพลที่ 1 ทุกวันจนเหตุการณ์สงบ³³ และในช่วงปลายปีหลังปราบกบฏแมนฮัตตันและปรับดุลทหารของฝ่ายกองทัพเรือ โดยลดทอนกำลังที่เคยคานอำนาจกับกองทัพบกกลงใหม่แล้ว คณะทหารและจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ก็ได้ยึดอำนาจรัฐบาลตนเองทางวิทยุกระจายเสียง (29 พฤศจิกายน พ.ศ.2494) โดยนำเอารัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 กลับมาบังคับใช้เพื่อการเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองที่ชอบธรรมของฝ่ายทหารและข้าราชการ หลังเหตุการณ์นี้ พล.ต.ถนอมก็ได้เข้า

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 91, 93. ขณะเดินทางมี พลโทสุทธิ สุทธิสารธรรมกร เป็นหัวหน้าคณะ และมี พลตรี สติติ สติติยุทธการ พลตรีถนอม กิตติขจร และ พันตรีเฉลิมชัย จารุวัตร “ซึ่งคล่องแคล่วภาษาอังกฤษมาก” เป็นเลขานุการคณะ โดยไปดูกิจการทหารในประเทศอังกฤษ เบลเยียม เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน สวิตเซอร์แลนด์ อิตาลี ฝรั่งเศส สเปน สวีเดน สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และเชื่อมกองทัพทหารไทยซึ่งปฏิบัติการรบในประเทศเกาหลี เส้นทางเดินทางนี้กล่าวได้ว่า เป็นการเดินทางรอบโลกครั้งแรกของจอมพลถนอม กิตติขจรทีเดียว และที่ประเทศ สวิตเซอร์แลนด์นั้น คณะทหารนี้ก็ ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทั้งได้รับพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำด้วย

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92. จอมพลถนอมบันทึกไว้ว่า “น้องกลก็อาสาว่าที่บ้านจะช่วยจัดทำด้วย ทำอาหารส่งไปให้ทหารของกองพลที่ 1 ทุกวัน มีเพื่อนๆ ภรรยาขายทหารมาช่วยหุงข้าวหม้อใหญ่ๆ วันละหลายๆ หม้อ หุงกันทั้งวันจนทหารที่หุงข้าวบ่นว่าเหนื่อยยิ่งกว่าพวกไปรบเสียอีก ทำเป็นข้าวห่อส่งกัน เช่น หมูต้มเค็ม พะโล้ พริกขิง หมูเค็ม ใช้หมูถึงวันละ 2 ตัว ส่งไปให้ทหารเที่ยวละ 500 ห่อ วันละหลายเที่ยว ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ตอนดึกก็มีกาแฟกล้วยหอม ส้ม ไปแจกอีก”

สู่การเป็น “ทหารการเมือง” ครั้งแรกในตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 หรือประเภท
แต่งตั้ง (30 พฤศจิกายน พ.ศ.2494)

ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2494 พล.ต.ถนอมก็ได้เป็น รองแม่ทัพ กองทัพภาคที่ 1 (พล.ท.สฤษดิ์
เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก รักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1
ตั้งแต่ 2 มิถุนายน 2494) อีกราวสองปีครึ่ง (16 กันยายน พ.ศ.2497) พล.ต.ถนอมก็ได้เป็น แม่ทัพ
กองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 (ส่วน พล.ต.ประภาส จารุเสถียร เป็นรองแม่ทัพกองทัพ
ที่ 1 และรองผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 สำหรับ พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น ผู้บัญชาการทหารบก
ตั้งแต่ 23 มิถุนายน 2497) ถนอมได้เลื่อนยศเป็น พลโท เมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2498

2 สิงหาคม พ.ศ.2498 พล.ท.ถนอม แม่ทัพกองทัพที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 ก็ได้
ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็นรัฐมนตรีครั้งแรก โดยเป็น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสหกรณ์ หาก
ทว่าท่ามกลางการต่อสู้ขัดแย้งทางผลประโยชน์และอำนาจทางทหารและการเมือง ระหว่างกลุ่มจอม
พล ป. พิบูลสงคราม กลุ่มจอมพลผิน ชุณหะวัณและ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ กับกลุ่มสี่เสาเทเวศร์
ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อันเป็นยุคสมัยที่เรียกกันว่า สมัย “การเมืองสามเส้า” พล.ท.ถนอมซึ่งเป็น
นายทหารที่คุมกำลังในฐานะแม่ทัพภาคที่ 1 และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 ของกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ ก็
ถูก “ปลด” หรือ “ย้าย” ออกจากตำแหน่งแม่ทัพภาคซึ่งเป็นฝ่ายกำลังรบ ให้เหลือตำแหน่งเพียง ผู้
บัญชาการภาคทหารบกที่ 1 อันเป็นฝ่ายสนับสนุนกำลังรบ ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2500 (จอมพล
ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ลงนามในคำสั่งเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500)³⁴ แต่ในทาง
การเมืองในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หลังการเลือกตั้งทั่วไป ที่เรียกกันว่า “เลือกตั้ง
สกปรก” (26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500) พล.ท.ถนอมยังคงได้ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงกลาโหม (ตั้งคณะรัฐมนตรีเมื่อ 21 มีนาคม พ.ศ.2500 โดยมีจอมพลสฤษดิ์เป็น
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม)

ในทางการเมือง ทหารก่อนที่วิกฤตการณ์แห่งความขัดแย้งภายในกลุ่มทหารจะถึงที่สุด เมื่อ 27
สิงหาคม พ.ศ.2500 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีก็ได้ลงนามแต่งตั้งให้ พล.ท.ถนอม กิตติ
ขจร ดำรงตำแหน่งเป็น ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก อีกตำแหน่งหนึ่ง³⁵ แต่ในทางการเมือง กลุ่มนาย
ทหารสำคัญของกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ 4 นาย ได้แก่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พล.ท.ประภาส จารุเสถียร
พล.อ.ท.เฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร และ พล.ท.ถนอม กิตติขจร ก็ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาล

³⁴ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องให้นายทหารรับราชการและพ้นตำแหน่งหน้าที่,” ราชกิจจานุเบกษา
74,16 (19 กุมภาพันธ์ 2500): 474-476.

³⁵ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องให้นายทหารรับราชการ,” ราชกิจจานุเบกษา 74,76 (17 กันยายน
2500): 2247.

จอมพล ป. พิบูลสงครามเมื่อวันที่ 12 กันยายน³⁶ และท้ายสุดเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2500 กลุ่มสี่เสาทเวศร์ อันมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะเป็น “ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร” ทำการรัฐประหารล้มรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

2.5 ทหาร-นักการเมือง: นายกรัฐมนตรี-รองนายกรัฐมนตรี

ในการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวหลังการรัฐประหารของนายพจน์ สารสิน พล.ท.ถนอมได้เลื่อนสถานะขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และหลังการเลือกตั้งทั่วไป 15 ธันวาคม พ.ศ.2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้รวม ส.ส.ประเภทที่ 2 แต่งตั้ง และประเภทที่ 1 เลือกตั้ง ก่อตั้งเป็นพรรคชาติสังคม พล.ท.ถนอมในฐานะรองหัวหน้าพรรคชาติสังคมและรองหัวหน้าคณะทหารได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2501 ซึ่ง พล.ท.ถนอม (อายุ 46 ปี) อธิบายว่า “ผมถูกขอร้องให้รับตำแหน่ง” ทั้ง “ไม่เคยคิดฝันมาก่อนเลยว่าจะต้องมาเป็นนายกรัฐมนตรี” ดังนั้น พล.ท.ถนอมจึงให้คำอธิบายต่อการดำรงตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองครั้งนี้ว่า ตน “เป็นนายฯ โดยบังเอิญ”³⁷ และวันเดียวกันนี้ก็ได้อภิเษกเป็น พลเอก (โดยประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2501)³⁸

20 ตุลาคม พ.ศ.2501 พล.อ.ถนอมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และอีกไม่กี่ชั่วโมงต่อมาาก็มีการรัฐประหารรัฐบาลตนเองโดย “คณะปฏิวัติ” ที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และมี พล.อ.ถนอมเป็นรองหัวหน้าคณะฯ หลังจากนั้นพลเอกถนอมจะมีบทบาททางการเมืองมากกว่าการคุมกำลังทางทหาร กล่าวคือ เมื่อจอมพลสฤษดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี พล.อ.ถนอมก็ได้เป็นรองนายกรัฐมนตรี ควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม อันเป็นรัฐมนตรีคนเดียวที่ได้ควบตำแหน่งสองตำแหน่ง ส่วนในด้านการทหาร พล.อ.ถนอมได้ “หลุด” ออกจากสายคุมกำลังในกองทัพบก ไปเป็น รองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2502 และดำรงตำแหน่งนี้ นับแต่นั้นมาตลอดสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมในวันอาทิตย์ที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2506 วันถัดมาจันทร์ที่ 9 ธันวาคม พล.อ.ถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 11 ธันวาคมนั้น ในทางการเมืองได้มีการประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี โดย พล.อ.ถนอมควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ

³⁶ “ประกาศตั้งรัฐมนตรี,” ราชกิจจานุเบกษา 74,76 (17 กันยายน 2500). ส่วนการลาออกของ พล.ต.ศิริ สิริโยธิน ในวาระเดียวกันนั้น เป็นการยืนยันที่จะคงตำแหน่งและหุ้นส่วนในธุรกิจการค้าไว้ต่อไป

³⁷ จอมพลถนอม กิตติขจร, บันทึกจากใจ, หน้า 107-108.

³⁸ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานยศทหาร” เป็นประกาศเลื่อนยศนายทหารจำนวนมาก ลงวันที่ 29 มีนาคม 2501 อันเท่ากับเป็นการประกาศเลื่อนยศย้อนหลังเกือบ 3 เดือน, ราชกิจจานุเบกษา 75,26 (8 เมษายน 2501): 1019-1192.

กระทรวงกลาโหมด้วย ส่วนทางทหาร ในวันเดียวกันนี้ มีประกาศแต่งตั้งให้ พล.อ.ถนอมดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด และผู้บัญชาการทหารบก³⁹ และในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2507 พลเอกถนอมก็ได้เลื่อนยศเป็นจอมพลสามเหล่าทัพ คือเป็น จอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศ โดยประกาศฉบับนี้ (ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการโดย พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรี) ให้คำอธิบายว่า

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่า พลเอกถนอม กิตติขจร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และผู้บัญชาการทหารบก เป็นผู้ได้ประกอบคุณงามความดี อันเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ประเทศชาติมาแล้วเป็นอเนกประการ เพื่อเป็นการสนองคุณงามความดีแก่ พลเอกถนอม กิตติขจร ในอันที่จะช่วยส่งเสริมกำลังน้ำใจให้ปฏิบัติหน้าที่ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลื่อนยศพลเอกถนอม กิตติขจร ขึ้นเป็น จอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป⁴⁰

ในด้านการทหารปีถัดมา พ.ศ.2508 ตามการผลักดันโยกย้ายตำแหน่งตามฤดูกาลเดือนตุลาคม จอมพลถนอม กิตติขจร ก็พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก โดยดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด เพียงตำแหน่งเดียว ทั้งนี้เพื่อให้พลเอกประภาส จารุเสถียร รองผู้บัญชาการทหารบก เลื่อนขึ้นเป็น ผู้บัญชาการทหารบก และยังคงดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้บัญชาการทหารสูงสุดควบไปด้วย⁴¹

เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2511 คณะทหารที่ควบคุมอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น ก็ได้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นเพื่อรณรงค์การเลือกตั้งและจัดตั้งรัฐบาลในสมัยต่อไปชื่อ พรรคสหประชาไทย โดยมีจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และผู้บัญชาการทหารสูงสุด เป็นหัวหน้าพรรค ซึ่งผลการเลือกตั้งพรรคสหประชาไทยได้ ส.ส. มากเป็นอันดับที่ 1 แม้จะไม่มากเกินครึ่งของ ส.ส. ทั้งหมด แต่ก็ได้ผนวกเหล่า ส.ส. ที่ไม่สังกัดพรรคอีกเป็นจำนวนมากให้เข้ามาสนับสนุนพรรค

³⁹ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องให้นายทหารรับราชการ” ราชกิจจานุเบกษา 80,119 ฉบับพิเศษ (12 ธันวาคม 2506): 1.

⁴⁰ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานยศทหาร” ราชกิจจานุเบกษา 81,3 ฉบับพิเศษ (11 มกราคม 2507): 1.

⁴¹ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องให้นายทหารรับราชการ” ราชกิจจานุเบกษา 81,87 ฉบับพิเศษ (11 กันยายน 2507): 2-6. ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2507 เป็นต้นไป

คนได้ พรรคสหประชาไทยจึงได้จัดตั้งรัฐบาล โดยจอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งเป็น นายกรัฐมนตรีอีกสมัยเมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2512 และในการตั้งคณะรัฐมนตรีในวันที่ 11 มีนาคม นั้น จอมพลถนอมยังคงควบคุมการดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมไว้เช่นเคย ขณะที่ ยังคงเป็นข้าราชการทหารประจำการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด

จอมพลถนอม กิตติขจร รับราชการทหารในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด กระทั่ง เกษียณอายุราชการในปี พ.ศ.2514 และได้ต่ออายุราชการอีก 3 ปีในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดนี้ คือ ต่ออายุราชการครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2514-11 สิงหาคม พ.ศ.2515 ต่ออายุ ราชการครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2515-11 สิงหาคม พ.ศ.2516 และต่ออายุราชการครั้งที่ 3 ระหว่างวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2516-11 สิงหาคม พ.ศ.2517 แต่จอมพลถนอม กิตติขจรได้พบกับจุด จบทางการเมืองเสียก่อนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 หลักฐานใน “บันทึกรายงานการประชุม คณะรัฐมนตรี” ครั้งที่ 25/2514 เมื่อวันอังคารที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2514 เรื่อง “ขอต่อเวลาราชการให้ จอมพลถนอม กิตติขจร” ได้ให้คำอธิบายโดยละเอียดว่า

กระทรวงกลาโหมรายงาน ว่า จอมพลถนอม กิตติขจร ผู้บัญชาการทหาร สูงสุด เกิดวันที่ 11 สิงหาคม 2454 อายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ในวันที่ 11 สิงหาคม 2514 ซึ่งถ้าไม่ขอต่อเวลาราชการให้ จะต้องออกจากประจำการตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2514 ตามนัยแห่งพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ.2494 แต่ กระทรวงกลาโหมพิจารณาเห็นว่า ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่จอมพลถนอม กิตติขจรดำรงอยู่นี้ เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญสำหรับกองทัพไทยเป็นอย่างยิ่ง และ สภากลาโหมได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ขณะนี้ยังไม่อาจหาผู้อื่นที่มีความสามารถและ เหมาะสมเพื่อไปปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งดังกล่าวให้ได้ผลดีทัดเทียมได้ ประกอบกับ จอมพลถนอม กิตติขจร ยังเป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์ สามารถปฏิบัติหน้าที่ราชการ ต่อไปได้ด้วยดี และเป็นผู้มีคุณสมบัติตรงตามมติคณะรัฐมนตรีที่กำหนดไว้ (หนังสือ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ นว. 93/2494 ลงวันที่ 8 สิงหาคม 2494 และที่ นว. 71/2500 ลงวันที่ 10 พฤษภาคม 2500)

สภากลาโหมจึงได้มีมติเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ว่า สมควรขอต่อเวลา ราชการให้จอมพลถนอม กิตติขจร ต่อไป จึงขอให้นำเสนอคณะรัฐมนตรี พิจารณา อนุมัติการต่ออายุเวลาราชการให้จอมพลถนอม กิตติขจร มีกำหนด 1 ปี ตั้งแต่วันที่ 12 สิงหาคม 2514 ถึง วันที่ 11 สิงหาคม 2515

มติ - อนุมัติให้ต่ออายุราชการของจอมพลถนอม กิตติขจร ผู้บัญชาการทหารสูงสุดอีก 1 ปี ได้ตามที่กระทรวงกลาโหมเสนอ⁴²

หลังจากจอมพลถนอม กิตติขจรต่ออายุราชการได้เพียง 3 เดือน จอมพลถนอมก็ทำรัฐประหารรัฐบาลตนเองที่มีฐานแห่งความชอบธรรมจากระบบรัฐสภาตามรัฐธรรมนูญปี 2511 ในนามของ “คณะปฏิวัติ” เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2514 โดยจอมพลถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ ซึ่งจอมพลถนอมใช้อำนาจของหัวหน้าคณะปฏิวัติบริหารประเทศได้อย่างยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองเมืองไทยคือรวมระยะเวลา 13 เดือน อันเท่ากับจอมพลถนอม กิตติขจรมีอำนาจทางการเมืองและการทหารแบบเบ็ดเสร็จมากที่สุดที่ผู้นำประเทศเคยมีมา กระทั่งจนถึงวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2515 คณะปฏิวัติจึงยอมประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว หรือ “รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515” แต่ก็เป็นรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวที่เลียนแบบมาตราจากรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว หรือ “ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร” สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อปี พ.ศ.2502 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีตามมาตรา 17 ซึ่งสถานการณ์แห่งอำนาจทางการเมืองนั้นก็ไม่ได้ลดทอนไปกว่าเดิมมากนัก โดยจอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2515 และวันต่อมามีการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีในวันที่ 19 ธันวาคม ในครั้งนี้นอกจากจอมพลถนอม กิตติขจรจะควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมแล้ว ยังควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอีกด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐบาลชุดสุดท้ายของจอมพลถนอม กิตติขจรนี้ก็มีอายุสั้นๆ เพียง 10 เดือนเท่านั้นก็สิ้นสุดลงโดยการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลถนอม กิตติขจรเมื่อเย็นวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดในวันที่ 15 ตุลาคมถัดมา

2.6 สามทศวรรษท้ายของชีวิต

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทำให้จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร ต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ ออกเดินทางจากสนามบินดอนเมือง ในวันที่ 16 ตุลาคม โดยจอมพลถนอมลี้ภัยไปอยู่ที่บอสตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา จอมพลประภาสลี้ภัยไปอยู่ไทเป ได้หวั่น ส่วนพันเอกณรงค์ไปอยู่ไต้หวัน ต่อมาย้ายไปอยู่เยอรมัน ซึ่งพันเอกณรงค์บันทึกไว้ว่า การออกไปลี้ภัยนอกประเทศของทั้งสามนั้น “ก็เป็นที่พอใจของผู้มีอำนาจในขณะนั้น พอเราออกนอกประเทศ ก็มีการแต่งตั้งให้เป็น “ทรราชย์” ทันที”⁴³

⁴² บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 25/2514, วันอังคารที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2514.

⁴³ เล็ก, “ระลึกถึงคุณพ่อ,” ใน ถ. กิตติขจร(2), ไม่ปรากฏเลขหน้า

ในวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2516 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรี ได้ใช้อำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515 ให้ยึดทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจร และภริยา อัยทรัพย์ของจอมพลประภาส จารุเสถียร และภริยา อัยทรัพย์ของพันเอกณรงค์ กิตติขจร และภริยา ทั้งให้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งเพื่อสอบสวนการได้มาซึ่งทรัพย์สินของบุคคลทั้ง 6 ดังกล่าวโดยมีนายบุญมา วงศ์สวรรค์ เป็นประธานกรรมการฯ

ต่อมาในวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2517 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรี ได้ใช้อำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515 ให้ทรัพย์สินที่เป็นเงินฝาก หุ่นตามมูลค่าจดทะเบียน ที่ดินตามราคาที่ดินประเมินของกรมที่ดิน สิ่งปลูกสร้างตามราคาที่ดินประเมิน และทรัพย์สินอื่นๆ “ตกเป็นของรัฐทันทีในวันที่ออกคำสั่งนี้” โดยยึดทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจร รวมมูลค่า 22,196,893.50 บาท และภริยา ท่านผู้หญิงจงกล กิตติขจร มูลค่ารวม 51,102,096.50 บาท ยึดทรัพย์สินของจอมพลประภาส จารุเสถียร รวมมูลค่า 178,116,431.05 บาท และภริยา ท่านผู้หญิงไสว จารุเสถียร รวมมูลค่า 90,351,411.10 บาท ยึดทรัพย์สินของพันเอกณรงค์ กิตติขจร รวมมูลค่า 31,057,700.33 บาท และภริยา นางสุภาภรณ์ กิตติขจร รวมมูลค่า 13,525,199.23 บาท⁴⁴

จอมพลถนอม กิตติขจร และพวกที่ถูกยึดทรัพย์สินนี้ได้อต่อสู้เพื่อเอาทรัพย์สินคืนตลอดมา ทั้งโดยผ่านเวทีสื่อมวลชน⁴⁵ และโดยกระบวนการยุติธรรม ดังในกรณีของจอมพลถนอมและภริยา ที่ได้คืนทรัพย์สินรวม 6 รายการเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2518 แต่ “สำหรับทรัพย์สินอื่นที่จอมพลถนอม กิตติขจร และภริยา ... ยื่นคำร้องขอคืนนอกจากที่ระบุไว้นี้ คณะกรรมการฯ เห็นว่า จอมพลถนอม กิตติขจร และภริยา พิสูจน์ให้เป็นที่พอใจของคณะกรรมการฯ ไม่ได้ว่าเป็นของตน ได้มาโดยสุจริตและโดยชอบ จึงวินิจฉัยชี้ขาดไม่คืนให้”⁴⁶ การต่อสู้ในกระบวนการศาลได้ดำเนินไปถึงชั้นศาลฎีกา โดยฝ่ายจอมพลถนอมและภริยา ได้ฎีกาคัดค้านคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ที่พิพากษายึดตามศาลชั้นต้นในเรื่องการยึดทรัพย์สินนี้ ที่ว่าใช้อำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515 ของนายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้น “ขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517” ซึ่งศาลฎีกาได้มีคำพิพากษาที่ 2573/2519 ลงวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ.2519 ว่า คำสั่งยึดทรัพย์สินโดยมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครอง พ.ศ.2515 ยังคงมีผลบังคับใช้ต่อไป ทั้งนี้เพราะ “ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับดังกล่าว (พ.ศ.2517 – ผู้เขียน) ซึ่งใช้บังคับอยู่ในวันฟ้องคดีนี้ มาตรา 238 บัญญัติว่า “บรรดาคำสั่งซึ่งนายกรัฐมนตรีได้สั่งการ โดยอาศัยอำนาจตามมาตรา 17

⁴⁴ รัตพงษ์ สอนสุภาพ, “ทุนขุนนางไทย (พ.ศ.2500-2516),” (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 110, 114.

⁴⁵ ทหารเก่า, จอมพลประภาสทวงสมบัติ(กรุงเทพฯ: ชีวิน, 2521).

⁴⁶ เกรียง วิศิษฐ์สรอรรถ, คดียึดทรัพย์สินจอมพลถนอม กิตติขจร(กรุงเทพฯ: หรรษา, 2521), หน้า 170-171.

แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 ที่ยังใช้บังคับอยู่ในวันใช้รัฐธรรมนูญนี้ ให้คงมีผลใช้บังคับต่อไป การยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงคำสั่งดังกล่าวให้ตราเป็นพระราชบัญญัติ” จึงเห็นว่าเมื่อการปฏิบัติตามคำสั่งของจำเลยที่ 1 ในฐานะนายกรัฐมนตรี ตามที่โจทก์กล่าวในฟ้อง ซึ่งเป็นคำสั่งที่ออกโดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 ยังไม่เสร็จสิ้น และยังไม่มีการยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลง”⁴⁷

ในส่วนความพยายามกลับคืนสู่ประเทศไทยนั้น จอมพลถนอม กิตติขจร และภริยา ได้เดินทางจากสหรัฐอเมริกาไปยังประเทศไทยครั้งแรกเมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2517 หรือหลังการถูกยึดทรัพย์แล้วราว 4 เดือน โดยจอมพลถนอมแจ้งแก่นางสิ่งพิมพ์ว่าตน “มีความประสงค์จะกลับเข้ามาดูแลพยาบาลคุณพ่อซึ่งกำลังป่วยหนัก” แต่ก็อยู่ในประเทศไทยได้เพียง 3 วัน การต่อต้านการกลับเข้าประเทศของจอมพลถนอมกำลังจะกลายเป็นเรื่องที่ขยายตัวและส่งผลกระทบการเมือง ดังนั้นจึงได้มีการนำส่ง “หนังสือมติดคณะรัฐมนตรี” ที่มีมติให้จอมพลถนอมเดินทางกลับไปสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตาม แทนการกลับไปยังสหรัฐฯ จอมพลถนอมและภริยาเลือกที่พักอยู่ที่ประเทศสิงคโปร์แทน โดยราว 3 เดือนแรกเป็นการพักในสถานทูตไทยที่สิงคโปร์ ก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่อพาร์ทเมนต์อื่นต่อไป⁴⁸

การกลับเข้าสู่ประเทศไทยครั้งที่ 2 มีขึ้นในปี พ.ศ.2519 จอมพลถนอม กิตติขจร ด้วยวัย 65 ปี ได้ทำการบรรพชาเป็นสามเณรที่สิงคโปร์ แล้วเดินทางกลับเข้าประเทศไทยเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 โดยจอมพลถนอม “ต้องการให้คุณพ่อได้เห็นชายผ้าเหลืองตามที่ท่านขอร้องเอาไว้” เมื่อถึงประเทศไทยก็ตรงเข้าสู่วัดบวรนิเวศ ทำการบวชพระ โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร เป็นพระอุปัชฌาย์ และตั้งฉายาว่า สุกิตติขจรโรภิกขุ และ “ในการอุปสมบทนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ ม.ร.ว.ทวีศักดิ์ ลดาวัลย์ ราชเลขาธิการ อัญเชิญผ้าไตรมาพระราชทานด้วย”⁴⁹

การอุปสมบทของจอมพลถนอม กิตติขจรในครั้งนี้ ก็เป็นสาเหตุปัจจัยให้เกิดเหตุการณ์ “อาชญากรรมรัฐ”⁵⁰ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสนามหลวงเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 จากการ

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182-202.

⁴⁸ จอมพลถนอม กิตติขจร, สิ่งที่ได้เรียนรู้ในยามยาก(ต่อ)(กรุงเทพฯ: ประชาชน จำกัด, 2521), หน้า 1-40.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99-102.

⁵⁰ ใจ อึ๊งภากรณ์, สุราชัย ชัมประเสริฐ และคณะ, อาชญากรรมรัฐในวิกฤตการเปลี่ยนแปลง(กรุงเทพฯ: 2519 กฤษี, 2544); พุทธพล มงคลวรธรรม, “กลุ่มพลังฝ่ายขวาและสถาบันพระมหากษัตริย์ใน “เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519,” ใน สุราชัย ชัมประเสริฐ, บรรณาธิการ, รวมบทความทางวิชาการ 25 ปี 6 ตุลา ในบริบทสังคมไทย (กรุงเทพฯ: ชานิช, 2546), หน้า 177-208; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “6 ตุลา กับสถานะทางประวัติศาสตร์การเมือง,” ใน จาก 14 ถึง 6 ตุลา, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 3(กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 165-178.

ชุมนุมต่อต้านการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร ที่ฝ่ายนิสิตนักศึกษาและประชาชนถือว่าเป็น “ทรราชย์” ของ “วันมหาวิปโยค” 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 และเหตุการณ์ปราบปรามการชุมนุมอย่างรุนแรงโดยกลไกรัฐ ก็นำไปสู่ข้ออ้างของการเข้ายึดอำนาจของคณะทหารในนาม “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 หลังจากนั้นนิสิตนักศึกษาและอาจารย์ตลอดทั้งประชาชนจำนวนมาก ก็เดินทางไปเข้าร่วมการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กลายเป็นสงครามกลางเมืองที่รุนแรงที่สุดที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์

จอมพลถนอม กิตติขจร ผนวชอยู่ 5 เดือน 2 วันจึงสึก และพำนักอยู่ในประเทศไทยสืบมาจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ.2547 ด้วยโรคมะเร็ง ขณะอายุเกือบครบ 93 ปี